

ZYG MUNT SZOT

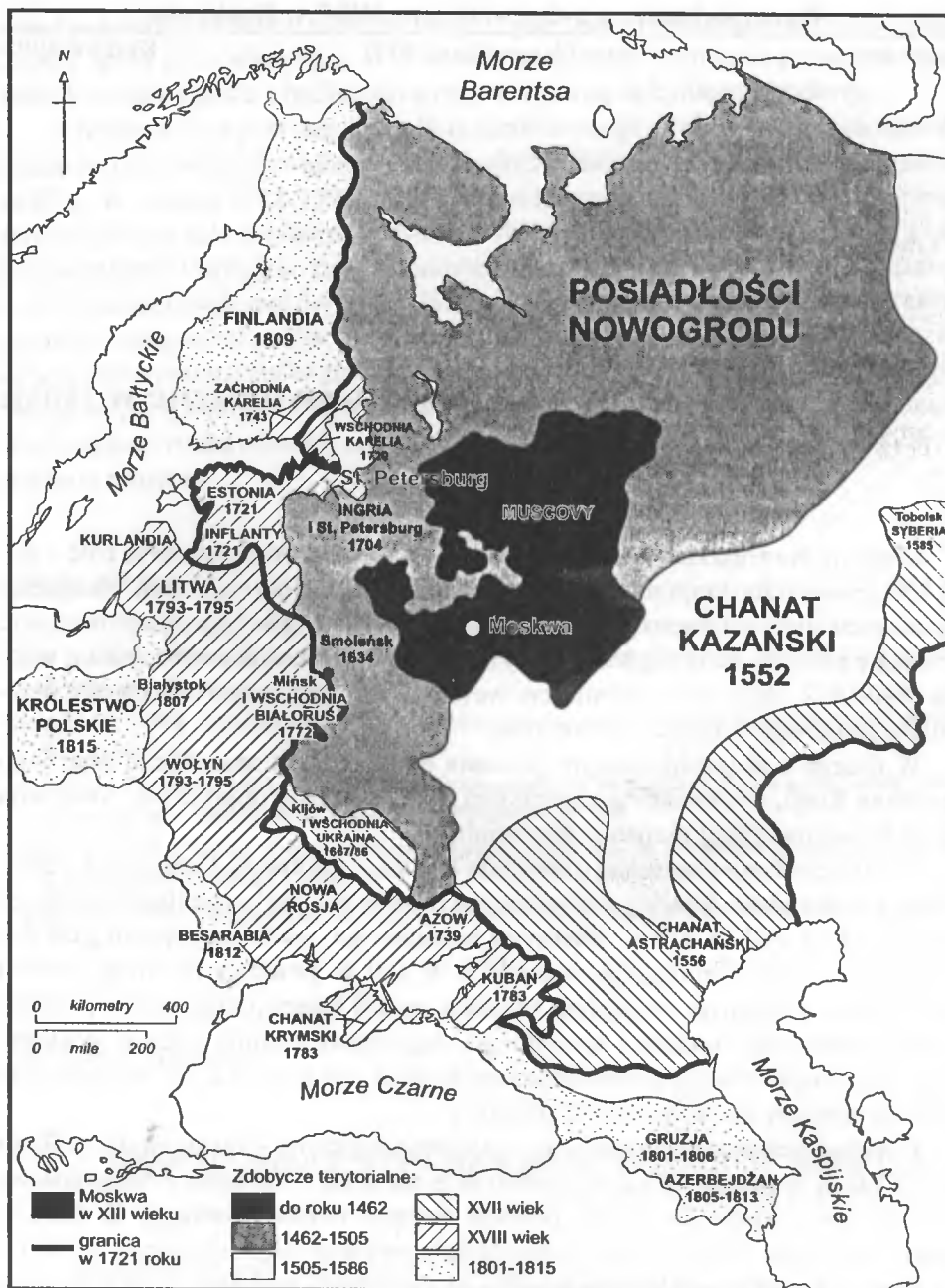
Przymusowe migracje wewnętrzne w Rosji

Migracje wewnętrzne ludności odgrywały w Rosji zawsze ogromną rolę – ponad 80% powierzchni kraju zostało zasiedlone w ostatnich kilku stuleciach. Na ogromną skalę rozwinęto przymusowe przesiedlenia ludności. Po rewolucji przeprowadzano je na skalę nie spotykaną nigdzie indziej na świecie. W okresie stalinowskim, w latach 1930-1952, objęły one wielomilionowe rzesze ludności, w tym całe narody, przesiedlane na odległość tysięcy kilometrów.

W długim i skomplikowanym procesie historycznym zasiedlania obecnego terytorium Rosji, decydującym czynnikiem była ekspansja migracyjna. Stanowiła ona podstawę rosyjskiej ekspansji terytorialnej.

Terytorium Rosji Centralnej (dzisiejsze Regiony: Centralny, Centralno-Czarnoziemny i Wołżańsko-Wiacki) o powierzchni ok. 900 tys. km² zasiedlane było przez Słowian już od VIII-IX w. n.e., stanowiąc najdalsze pn.-wsch. peryferium Rusi Kijowskiej. Po wojnach mongolsko-tatarskich w XIII w. powstaje tu nowe centrum ziem ruskich z głównym ośrodkiem Moskwą, wokół której rozpoczyna się terytorialne powiększanie państwa rosyjskiego. Jego powierzchnia między wiekiem XV a XIX zwiększyła się prawie dziesięciokrotnie. Na początku XX w. imperium rosyjskie obejmowało już ponad 22 mln km².

Pierwsze przymusowe osiedlanie – jako represję karną – zastosowano w Rosji już w XVII w. W połowie XVII w. zesłano na Syberię ok. 1500 osób, z czego połowę stanowili jeńcy wzięci do niewoli podczas wojen z Polską i Szwecją. W XIX w. zesłano na Syberię blisko 900 tys. osób. Zesłańców kierowano najczęściej na obszary o surowych warunkach klimatycznych (np. do guberni jeniisejskiej, irkuckiej czy na wyspę Sachalin). Znaczny odsetek zesłańców stanowili Polacy, zwłaszcza po powstaniach 1831 i 1863 r., którzy wnieśli liczący się wkład w rozbudowę miast, kolei i portów. W czasach carskich, przed rewolucją, w głąb dorzecza Leny i w północną część Dalekiego Wschodu kierowano tylko minimalną liczbę zesłańców. Ze względu

Ryc. 1. Ekspansja Rosji w Europie (1552-1815)

Źródło: Davies N., 1998. *Europa*. Znak, Kraków

na wyjątkowo trudne warunki klimatyczne nie miałoby realnych szans przeżycia (Maryański 1995).

W okresie władzy radzieckiej nastąpił ogromny wzrost masowych przesiedleń przymusowych. O ile w czasach carskich objęły one w sumie około 1 mln zesłańców, o tyle w okresie stalinowskim, w latach 1935-1950, dotknęły wielomilionowych rzesz ludności, w tym całych narodów przesiedlanych na odległość tysięcy kilometrów. Po rewolucji przeprowadzano przymusowe wysiedlenia na skalę nie spotykaną nigdzie indziej na świecie. Pierwsi byli „rozkułaczeni” rolnicy. W latach 1930-1952 kilka milionów ludzi, właścicieli większych gospodarstw rolnych, uznanych za tzw. kułaków zesłano wraz z rodzinami poza granice swoich regionów, w większej części na obszary o bardzo surowych warunkach klimatycznych (tundra, tajga, suche stepy i półpustynie). Akcje te miały właściwie charakter eksterminacyjny, gdyż ogromna większość przesiedlonych zginęła z głodu, zimna i chorób. To masowe, zorganizowane ludobójstwo pochłonęło co najmniej 5-6 mln osób (Maryański 1995). W połowie i pod koniec lat trzydziestych dołączyła do nich represjonowana ludność miejska – pozostałości „byłych klas eksploatacyjnych” (szlachta, duchowieństwo, burżuazja), byli członkowie różnych partii politycznych (anarchiści, eserowcy, kadeci i in.), byli „NEPMANI”, znaczna część inteligencji, cała „opozycja” i in. Więźniowie zgrupowani w obozach koncentracyjnych zbudowali m.in. Kanał Białorusko-Bałtycki, kanał Moskwa-Wołga, kombinaty metalurgiczne: magnitogorski i kuźniecki oraz szereg innych „budowli pięciolatek”. Powstały nowe ośrodki osadnicze w rejonie zagłębia węglowego Workuty, w pobliżu ujścia Jeniseju (Norylsk, Dudinka, Igarka) – kopalnie rudy niklu i miedzi, w dorzeczu Kołymy (górnictwo złota) z portem w Magadanie, w zagłębiu węglowym Karagandy. W latach trzydziestych i czterdziestych to nie były miasta, tylko zespoły obozów koncentracyjnych, gdzie pracownicy nie będący więźniami stanowili tylko znikomy odsetek. W niektórych polarnych osadach górniczych znaczna część ludności wywodzi się z byłych więźniów obozów koncentracyjnych, którzy po zwolnieniu nie otrzymali prawa powrotu do poprzedniego miejsca zamieszkania.

Trwałe następstwa mają deportacje całych narodów lub ich części. W 1937 r. przesiedlono – w ciągu dwóch tygodni – wszystkich Koreańczyków (200 tys. osób) z Kraju Nadmorskiego (z okolic Władywostoku) do Uzbekistanu i Kazachstanu. W tym samym roku deportowano Turków – Meschetyńców (ok. 100 tys.) z Gruzji do Kazachstanu. Po napaści ZSRR na Polskę 17 września 1939 r. i aneksji 46% przedwojennego terytorium (178 tys. km²) około 1,1 mln Polaków zostało wysiedlonych (głównie w 1940 r.) ze swoich miejsc zamieszkania (ze swojej ojcowizny) do Kazachstanu, na Syberię i do północnej Rosji. W różnych źródłach polskich cytuje się niekiedy liczbę o wiele wyższą (m.in. Stpiczyński 1992). Pierwsze masowe przesiedlenia rozpoczęły się już w 1936 r. – wywieziono wówczas ok. 50 tys. członków mniejszości polskiej z prawobrzeżnej Ukrainy do Kazachstanu. Polacy ci nie mieli prawa wyboru obywatelstwa i repatriacji do Polski aż do końca istnienia ZSRR.

Ryc. 2. Sowiecka ekspansja terytorialna w Europie (1917-1945)

Źródło: Davies N., 1998. *Europa. Znak*, Kraków

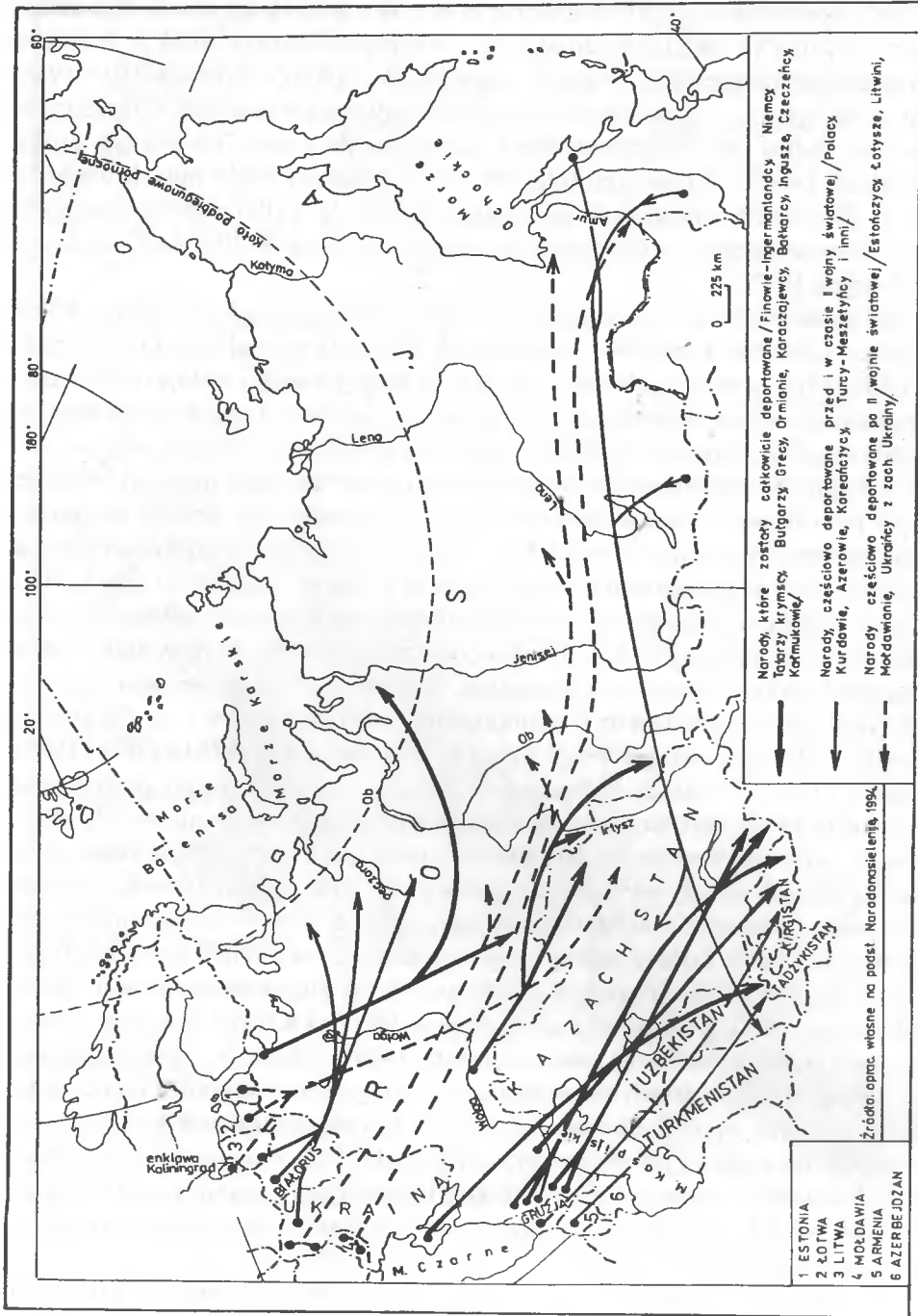

Po rozpoczęciu wojny z Niemcami w 1941 r. na wschód kraju zostali wysiedleni wszyscy Niemcy (ponad 1 mln ludzi) żyjący w europejskiej części ZSRR. Jednakże deportacje całych narodów osiągnęły największe rozmiary w latach 1943-1944, kiedy to na Syberię, do Kazachstanu i do Azji Środkowej wysiedlono Czeceńców, Inguszów, Bałkarców, Karaczajewców i Kałmuków (w sumie 700-800 tys. osób), wszystkich Tatarów Krymskich (ok. 200 tys.), Greków i wiele innych narodów (ryc. 1). Deportacje powodowały ogromną śmiertelność. Tylko podczas transportu oraz w pierwszych dniach i tygodniach przesiedlenia ginęło ok. 30% deportowanych (Alieksiejew 1997).

Już po wojnie, w 1949 r. deportowano jeszcze (głównie do Kazachstanu) kilkadziesiąt tysięcy Litwinów, Łotyszów i Estończyków. Przesiedlenia stalinowskie stworzyły skomplikowaną sytuację społeczną i prawną. Wywołały one i wywołują nadal różnorodne napięcia między poszczególnymi narodami Federacji Rosyjskiej. Na miejsce wysiedlonych narodowości osiedlano inną ludność, najczęściej Rosjan, a częściowo także Ukraińców i Białorusinów. Konsekwencją przymusowych migracji była częściowa lub całkowita zmiana struktury narodowościowej zasiedlanych obszarów. Ziemie zabrane Niemcom, Finlandii, Japonii stały się etnicznie rosyjskie. Rozpoczął się proces masowego napływu Rosjan do Łotwy i Estonii (częściowo i do Litwy), trwający zresztą aż do końca lat osiemdziesiątych. Na ziemiach należących przed wojną do Polski miejsce Polaków i Żydów, mieszkających przede wszystkim w miastach, zajęła ludność ukraińska i białoruska. W obwodach lwowskim, stanisławowskim (dziś iwanofrankowskim), tarnopolskim, czerniowieckim i na Zakarpaciu pojawili się Rosjanie, których przed wojną w ogóle tam nie było (Maryański 1995). W latach 1956-1957 narody Północnego Kaukazu i Kałmykii zostały przeniesione ponownie na swoje stare terytoria, ale sytuacja z lat czterdziestych nie została całkowicie przywrócona. Pod koniec lat czterdziestych i na początku lat pięćdziesiątych ziemie, z których zostały wysiedlone te narody, aktywnie zasiedlały inne, sąsiednie narodowości, włącznie z zajmowaniem zachowanych domów mieszkalnych. Nie wszystkie te ziemie i domy zostały więc zwrócone, co wywołało nowe konflikty, które w latach dziewięćdziesiątych przekształciły się miejscami w otwarte starcia (Alieksiejew 1997). Konflikt taki zaistniał m.in. także na Krymie pomiędzy powracającymi z zesłania Tatarami a osiedloną tam po 1944 r. ludnością, głównie rosyjską. Osiedlona ludność – w latach czterdziestych i późniejszych w regionie Północnokaukaskim, w byłych republikach bałtyckich czy na Krymie, po upływie 40-50 lat i wymianie pokoleń czuje się już zadomowiona, a ponadto dziś nie ma jej dokąd wysiedlić (Maryański 1995). Z rejonów szczególnie konfliktogennych nastąpiły masowe ucieczki. W połowie lat dziewięćdziesiątych na terenie Federacji Rosyjskiej znalazło się około 1 miliona takich uchodźców.

Łagodniejszą, ale także przymusową formą migracji wewnętrznych był powszechnie obowiązujący system nakazów pracy dla absolwentów szkół ponadpodstawowych i wyższych.

Ryc. 3. Deportacje narodów w byłym ZSRR (w latach 1936-1949)

Pewną formą migracji wymuszonej – podczas II wojny światowej – była ewakuacja ok. 25 mln osób z obszarów zagrożonych na tereny Uralu, Powołża i Syberii Zachodniej. Po zakończeniu działań wojennych większość tej ludności wróciła do swoich miejsc zamieszkania.

LITERATURA

- Alieksiejew A. I., 1997. *Migracja nasilenija*. KRON-PRESS, Moskwa.
- Geografia gospodarcza Rosji*, 1996. Praca zbiorowa pod red. Z. Szota. PWE, Warszawa.
- Geograficzeskij Atlas Rossii*, 1994. Moskwa.
- Maryański A., 1994. *Narodowości świata*. PWN, Warszawa.
- Maryański A., 1995. *Przemiany ludnościowe w ZSRR*. Centrum Badań Wschodnich UW, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Krakowie, Warszawa – Kraków.
- Materiały Centrum Badań Wschodnich UW*, Warszawa.
- Narodonasielenije*, 1994. *Encyklopediczeskij Słownik*, Moskwa.
- Szot Z., 1996. *Rosja (w:) Encyklopedia geograficzna świata*. OPRESS, Kraków, t. V.
- Stpiczyński T., 1992. *Polacy w świecie*. GUS, Warszawa.
- Wsiesojuznaja pieriepis' nasilenija 1989 goda*. „Wiestnik Statistiki” 1990, Moskwa.
- Zacharow S. W., 1994. *Rossijskoj Fiederacii narodonasielenije*. Bolszaja Rossijskaja encyklopedija, Moskwa.

Zygmunt Szot

INTERNAL FORCED MIGRATIONS IN RUSSIA

Internal forced migrations in Russia comprised multitudes of many millions people, including deportations of whole nations or their parts. In the years 1930-1952 they were conducted on a scale met nowhere else in the world. The consequences of the migrations are felt till now, both in social and economical sphere. The article is based on original Russian sources.

